

ПРИРОДООХОРОННА ФУНКЦІЯ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ ЧЕРКАЩИНИ

Сільські території є поліфункціональними утвореннями, що зумовлено складністю їх внутрішньої структури та різноманітним за своєю природою ресурсним потенціалом. Ідея поліфункціонального значення села і сільськогосподарського виробництва в цілому належить О. Петрикову, який виокремлює такі функції села: виробнича, соціально-демографічна, культурна, природоохоронна, рекреаційна, просторова-комунікаційна, соціального контролю над територією [4].

Природоохоронна функція сільських територій має загальнодержавне значення, оскільки вони охоплюють понад 71% загальної земельної площі країни, тому від їх стану залежить екологічна ситуація в країні загалом, яка останнім часом значно погіршилася. На думку О. Петрикова природоохоронна функція повинна полягати в підтриманні екологічної рівноваги в агробіоценозах і на всій території регіону, в охороні культурних ландшафтів, утриманні природних територій, що охороняються.

Крім того, у сільському господарстві природоохоронна функція органічно поєднується з господарською, оскільки виробнича діяльність постійно і безпосередньо пов'язана з використанням земельних та інших природних ресурсів. Звісно, що реалізація економічного інтересу суб'єкта господарювання не завжди позитивно позначається на екологічному стані навколишнього середовища. Саме тому виникає об'єктивна потреба в запровадженні еколого-економічної оцінки земельних ресурсів, цього вимагає й сучасний стан останніх. Хоча чорноземи складають третину їх світових запасів, між тим вони втратили 30% гумусу. На 60-70 % знижують потенціал сільськогосподарських угідь несприятливі фізико-хімічні і природно-кліматичні умови.

Специфіка земельних ресурсів як основного засобу виробництва в сільському господарстві полягає в тому, що за умов раціонального та

екологічнобезпечного використання, їх можна вважати самовідновлюваним природним ресурсом. Але зараз лише один із кожних 10 га сільськогосподарських угідь має більш-менш задовільний екологічний стан. Площі рекультивації порушених земель багаторазово скоротилися. Отже, не тільки знижується ефективність аграрного виробництва, а й руйнується родючий орний шар ґрунту, який природа створювала не одне століття.

Земельна реформа, яка призвела до роздержавлення, паювання та приватизації земель, загострила екологічні проблеми в сільському господарстві. Подрібнення земель призвело до послаблення ролі держави у нагляді за екологічним станом довкілля, використання сільськогосподарських земель не за призначенням, вилучення значної частини земельних угідь із господарського обороту. Нарізка сільськогосподарських земель та масивів здійснюється без урахування природної ландшафтної основи, при встановленні цінності земельних ресурсів ігноруються нормативні екологічні показники.

Особливо значних екологічних втрат зазнають земельні угіддя сільського господарства Черкаської області. В області протягом 50-60 років минулого століття було необґрунтовано розорано понад 20 тис.га малопродуктивних природних угідь і схилівих земель. Розораність сільськогосподарських угідь досягла 88%, що порушило екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних угідь. Із загальної площі Черкаської області (2091,6 тис. га) сільськогосподарські угіддя становлять 1454,8 тис. га, з них ріллі – 1273,6 тис. га. Із загальної площі ріллі 1273,6 тис. га, що знаходяться в обробітку, близько 309,1 тис га – ерозійно-небезпечної, 315,7 тис. га – кислої (рН <5,6), 3,5 тис. га – засоленої, 2,7 тис. га – солонцюватої, 2,2 тис. га – осолоділої, 21,9 тис – перезволоженої і заболоченої, 3,5 тис. га – радіологічно-забрудненої (щільністю >5 Кі/км²). 75% ріллі, крім агротехнічних, потребує проведення спеціальних заходів[1].

Із-за відсутності достатнього бюджетного фінансування гідромеліоративних робіт, в області продовжуються прояви ерозійних процесів. Водна ерозія ґрунтів проходить практично у всіх районах області

на схилах до 5° і більше, особливо в Канівському районі, де спостерігається ріст ярів по 4-70 метрів щорічно.

Середньорічні втрати ґрунту від ерозії внаслідок змиву в Черкаській області складають 15,7 т/га [3]. Щорічні втрати урожаю зернових від ерозії в Черкаській області становлять 5-15 ц/га, або через ерозію ґрунту щорічно в області втрачається 150 тис. тон зерна. Недобір урожаю цукрових буряків господарствами області з цієї ж причини дорівнює 40 – 144 ц/га.

Наведені характеристики сільськогосподарських угідь свідчать про екстенсивний характер землекористування, наслідком чого стали висока аграрна освоєність та розораність земельного фонду, екологічно небезпечне господарювання. Значно перевищені наявні норми глобального господарського використання території, посилилась деградація сільськогосподарських угідь. В таких умовах виникає гостра необхідність запровадження агроландшафтної організації сільської місцевості. Йдеться про максимальне врахування природно-географічних особливостей території при її сільськогосподарському використанні, про нарізку землекористувань, масивів і полів оброблюваних земель, з їх точною прив'язкою до природної основи, до ландшафтних місцевостей і урочищ. Світова практика переконливо свідчить, що саме агроландшафтна організація території з застосуванням ландшафтно-контурної та контурно-меліоративних систем землеробства повною мірою забезпечує збалансоване і невиснажливе використання земельних ресурсів, є обов'язковою передумовою сталого й екологічно безпечного розвитку сільських регіонів [6]. Важливим є введення інтегрального земельного менеджменту [7], що забезпечив би комплексний підхід до аналізу використання земельних ресурсів, проблем охорони та збереження, обґрунтування екологічно безпечних систем землекористування та раціональної територіальної організації місцевості.

Природоохоронна діяльність оцінюється не лише за станом земельних ресурсів, а й за рівнем природності ландшафтів. Сільськогосподарська діяльність призводить до екологічної незбалансованості структури сільськогосподарських угідь, значної розораності та зменшення площ

природних або так званих екологостабілізуючих угідь (ЕСУ), до яких належать землі вкриті лісовою та чагарниковою рослинністю, сіножаті, пасовища, болота, водні об'єкти. Природним ландшафтам властива збалансованість і найсприятливіший екологічний режим функціонування, тоді як одноманітні агроландшафти характеризуються низькою стійкістю проти деградації.

Ступінь порушення екологічної рівноваги в реальному співвідношенні Р:ЕСУ визначається за допомогою модифікованої шкали, яка дає можливість просто і з високим ступенем точності оцінити екологічний стан агроландшафтів у широкому діапазоні: від оптимальних параметрів пропорції Р:ЕСУ (<20:>80%) – властивих еталонним ландшафтам, до абсолютно неприйнятних (>70:<30%), що відповідають катастрофічному стану сільськогосподарських земель[2].

Згідно з розрахунками [5] в Черкаській області лише 32% агроландшафтів відповідають оптимальному та задовільному екологічному стану. Більшість же сільської території має критичний, кризовий і навіть катастрофічний ступінь порушення екологічної рівноваги.

За сучасних умов для збереження територій незмінної природи, важливого значення набуває проблема відповідності типу територіальної організації суспільства тому чи іншому типу природного середовища. Останнє, на думку О.Топчієва, повинне містити такі обов'язкові просторові елементи, як : 1) "вікна" чистої природи (заповідники, заказники); 2) просторові ареали природного середовища, змінені й порушені господарською діяльністю людини; 3) природні коридори, що пов'язують розрізнені ареали природи в єдину біосферу; 4) біосферні бар'єри — ділянки природного середовища з обмеженим господарським використанням, що виконують роль захисних буферних смуг між природними територіями, які охороняються, та землями, які перебувають у господарському обороті[6]. Саме на підвищення частки природних ландшафтів і повинна бути спрямована відновлювальна природоохоронна діяльність, яка відбувається в тому числі і в межах сільських територіальних утворень. У спеціальній літературі різні типи захищених територій по-

значають терміном "природно-заповідний фонд". До нього віднесено біосферні і природні заповідники, національні природні парки, заказники, пам'ятки природи, дендрологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, ботанічні сади, зоологічні парки. Кількість територій й об'єктів природно-заповідного фонду за останні роки дещо зросла. На Черкащині з 2005 по 2009 рік було створено 59 заповідних об'єктів площею 14451,80 га [10]. Тепер в області 494 територій та об'єктів природного фонду загальною площею в 53774,2 га. Відсоток заповідання таким чином вдалося збільшити до 2,15%. Проте роботу із збільшення земель ПЗФ необхідно продовжувати, оскільки за програмою формування національної екологічної мережі України їхня частка повинна складати не менше 5% загальної площі регіону.

Аналіз природоохоронної функцій сільської місцевості Черкаської області свідчить про значні й до кінця не використані резерви функціональності сільських територій у напрямі збереження природи та їх екологічного зростання.

Література:

1. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Черкаській області за 2006 рік. – Черкаси: Державне управління охорони навколишнього середовища в Черкаській області, 2007. – 213 с.
2. Методичні рекомендації з оптимізації сучасних систем землекористування. – К., 2004. – 19 с.
3. Мороз П.І., Косенко І.С. Природа Шевченківського краю: Монографія. – Умань: УДАУ, 2006. – С.29
4. Петриков А.В. Устойчивость сельского развития // Экономист. – 2006. - №7. – С.86-93.
5. Подзерей Р.В. Екологічний стан агроландшафтів Черкаської області // Екологія: наука, освіта, природоохоронна діяльність: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Наук. Світ, 2007. С.- 62.
6. Топчієв О.Г., Платонова Л.П., Шашеро А.М. Концепція каркасів екологічної безпеки країн і регіонів як сучасна парадигма географії. // Новые географические знания и направления исследований. – К.: ИД «Академпериодика», 2006. – С.311-317.
7. Топчієв О.Г. Регіональний менеджмент земельних ресурсів. // Вісник Одеського національного університету. – Том 7. – Випуск 2, 2002 рік. – С.155 -159.

8. <http://www.oda.ck.ua/>